

Lesing – på skjerm eller papir; er det så nøye, da?

AV ANNE MANGEN

I dag er leseferdigheter trolig viktigere enn noensinne. Vi lever i et komplekst samfunn med høy informasjonstetthet. Dette stiller store krav til vår evne til å orientere oss i et enormt teksttilfang, og å tilegne oss stoff som presenteres i et stadig økende antall medier. Vi skal også beherske det å lese og forstå tekster som spenner vidt, med hensyn til både stil, sjanger, oppbygning, kompleksitet og funksjon. Dermed er det viktig å ha grunnleggende kjennskap til hvordan ulike teknologier for lesing, både på PC-en, på mobiltelefonen, i e-boka og i trykte medier – legger ulike premisser for, og innvirker på, leseprosessen.

Lesing er ikke lenger “bare” lesing. Det har det for så vidt aldri vært, men dagens mediesituasjon viser kanskje enda tydeligere enn noen gang tidligere at lesing er en svært mangefasettert aktivitet og ferdighet, som krever at vi opererer med et langt mer finmasket lesebegrep og en mer nansert forståelse av lesing som ferdighet, prosess og opplevelse enn det vi kanskje har vært vant til å gjøre.

I denne artikkelen vil jeg reflektere litt rundt det å lese i ulike teknologier. Hvilken forskjell gjør det egentlig at en tekst

står presentert på en skjerm, sammenlignet med på papir? Hvilke implikasjoner har de ulike teknologienes grensesnitt for lesing som prosess, ferdighet og opplevelse? Spiller det egentlig noen rolle for styrking og utvikling av leseferdigheter om vi bytter ut læreboka med PC-en eller e-boka?

TO READ OR NOT TO READ? THAT IS NOT THE QUESTION

“Barn og unge Leser jo ikke lenger”, sukker noen voksne i beklagelsen over at dagens unge tilbringer stadig mer tid med skjermteknologier (enten det er flatskjermen, PC-en eller mobiltelefonen) i stedet for å sitte fordypt i en bok. Andre påstår derimot hardnakket at “jo da, barn og unge Leser jo mer i dag enn noen gang”, av den grunn at veldig mye av det de gjør med PC-en og mobiltelefonen, faktisk nettopp er lesing. Når de spiller dataspill, må de forholde seg til, lese og tolke en rekke ulike symboler i tillegg til tekst (og ofte må dette gjøres veldig raskt), og kommunikasjon på Facebook eller med SMS krever også nødvendigvis både lese- og skriveferdigheter av ulike slag. Imidlertid gir det liten mening å stille spørsmålet om barns og unges lesevaner og leseferdigheter på denne måten i dag. I hvert fall dersom vi ønsker å få svar på hvorvidt, i hvilken grad og på hvilke måter de eventuelt Leser bedre eller dårligere enn før, og hvordan dagens medielandskap og barns og unges medievaner innvirker på deres leseferdigheter. Spørsmålet blir da ikke – eller bør i hvert fall ikke være – hvorvidt de Leser eller ikke Leser. Vi må

spørre om *hva slags tekster* de Leser. Til hvilke *formål* og med hvilken *hensikt* Leser de disse tekstene? I/med hvilke *medier og teknologier* Leser de dem? Hvilket *utbytte* har de av denne lesingen – på kort og på lang sikt? Hva er *læringsutbyttet* – i forhold til hva slags *læringsformål*? Hvilke *kompetanser og ferdigheter* er det som i hvert enkelt tilfelle fremmes og styrkes, og – like viktig; hvilke er ikke, eller i hvert fall i mindre grad, ivaretatt?

TEKNOLOGIENS AFFORDANSER OG LESINGENS GRENSESNIITT

Lesing – og skriving – er svært mangefasettete og komplekse aktiviteter, som i høy grad påvirkes av de teknologiene vi til enhver tid omgir oss med. Digitale teknologier har andre *affordanser* – dvs. de tilbyr andre bruks- og interaksjonsmuligheter for brukeren, enn trykte medier. Og når det gjelder vurderingen av hvorvidt disse affordansene representerer sterke eller svake sider, muligheter eller begrensninger, for leseren, er det – med digitale teknologier som det er med alle andre teknologier – alltid snakk om begge deler. Og videre, hvorvidt en affordanse eller mediespesifikk egenskap er en fordel eller en ulempe, en sterk eller en svak side, avhenger av mange faktorer – lesesituasjonen, formålet med lesingen, hva slags tekst det er snakk om, leserens disposisjoner, etc.

Det er ikke det samme om vi Leser en tekst på en PC-skjerm eller i en trykt bok. Det er heller ikke det samme å lese en tekst på papir og i e-bok (et såkalt lesebrett, slik

Lekser med nett og bok – og mat.

Foto: Berit Oksfjellelv

som for eksempel Amazons Kindle). Selv når det til og med er den samme teksten, vil teknologiens *grensesnitt* (dvs. hvilke vilkår den har for bruk og samhandling) innvirke på leseprosessen på ulike måter og i ulik grad. Det er ikke det samme å lese VG i papirutgave og i nettutgave. Det er heller ikke det samme å lese en Stephen King-roman i pocketutgave og på Kindle, selv om tekstene tilsynelatende ser helt identiske ut.

Digitale teknologier – PC-en, e-boka, mobiltelefonen – innvirker på måtene vi leser (og skriver) på, både på subtile og mer åpenbare måter. Forskning på lesing med digitale teknologier har ofte fokusert på opplagte forskjeller som har med den digitale teknologiens multimediale egenskaper å gjøre, det at den sømløst kan integrere ulike informasjonstyper, som verbalspråklig tekst, lyd, stillbilde og film, i ett og samme grensesnitt, og på den interaktive dimensjonen. Imidlertid har det vært lite

oppmerksomhet rundt det grunnleggende faktum at digitale teknologier er materielt og fysisk vesensforskjellige fra trykte medier. Den materielle, håndgripelige substansen som trykt tekst på papir har, forsvinner når tekster blir digitale. Denne håndgripelige dimensjonen ved det trykte mediet har betydning for hvordan vi leser, hvordan vi opplever det vi leser, hvordan vår oppmerksomhet styres under lesingen, og også potensielt for hvor godt vi forstår, og husker, det vi har lest.

Når vi leser tekst på skjerm, skjer det sansemotoriske input (dvs. klikking med datamus, tasting på tastatur) på et annet sted enn der det (audio)visuelle output finner sted (altså det vi ser og hører, på skjermen). Dette innebærer en frakobling [“detachment”] av det vi gjør med kroppen, i dette tilfellet hendene og fingrene, og de merkbare perseptuelle konsekvensene av disse handlingene – altså hva klikkingen og blaingen fører til av forandrin-

ger i skjermbildet; det vi ser (og ev. også hører). Eksperimenter i blant annet kognitiv psykologi har vist at en slik splitting av oppmerksomheten – mot skjermen, og mot tastaturet – kan ha en negativ innvirkning på vår evne til å lese, og til å forstå og huske det vi har lest. Det vi må gjøre med hendene, samt det faktum at teksten på en skjerm ikke har en fysisk permanens, legger beslag på vår kognitive kapasitet på en slik måte at det blir mindre kapasitet igjen til selve lesingen av teksten.

TEKSTENS FYSIKALITET

Når vi har teksten på papir, både ser og kjenner vi – bokstavelig talt – hvor lang den er, hvor vi til enhver tid befinner oss i tekstlandskapet, og vi kan ofte oppleve at tekstens fysikalitet fungerer som ekstern støtte for hukommelsen: Når vi har lest noe i en bok, kan vi ofte oppleve at vi kan peke på omslaget av boka og huske at “å ja, det var der jeg leste det!”, og vi kan også

ofte ha fotografisk hukommelse i forhold til hvor på en side vi leste eller la merke til noe (“det var nederst på venstre side, ved siden av et bilde av ...” etc.).

Slike fysiske støttemarkører til minnet er om ikke umulig, så i hvert fall mye vanskeligere å få fra en teknologi som har nettopp som sin styrke at den kan romme et utall ulike tekster, som hver og en nettopp ikke har en permanent, fysisk eksistens og ikke er organisert fysisk i forhold til hverandre i en fastlagt og fysisk sansbar orden, men som forsvinner og forandres med et klikk. Dette gjør at vi innretter oss mentalt forskjellig i møtet med digitale skjermteknologier i forhold til med trykte tekster; det kommer inn en uforutsigbarhet som ikke er til stede i trykte tekster, og som innvirker på vår sansemotoriske og kognitive innstilling og opplevelse av det vi ser/leser. Det er overveiende sannsynlig at disse forskjellene vil være mer merkbare jo lengre og mer komplekse tekstene er.

Dermed blir dette også et spørsmål om hva slags aspekter ved lesing som ferdighet og som tekstkompetanse vi ønsker å bevare for framtida. I et intervju i den engelske avisen *The Guardian* (Flood 2009) sier den amerikanske forfatteren Philip Roth at han tror romanlesingen innen 25 år fra nå vil være et esoterisk fenomen forbeholdt en liten gruppe spesielt interesserte lesere, med en utbredelse på linje med dem som i dag leser dikt på latin. Det vil med andre ord være en temmelig sær aktivitet som kun utøves av en håndfull mennesker. Noen vil sikkert mene at Roth er unødvendig pessimistisk og at han “maler fanden på veggen”. Imidlertid er det verdt å reflektere litt over den langsomme og tidkrevende lesingens kår i det som av mange er kalt distraksjonens tidsalder.

DET NYE UNIVERSALMEDIET?

Vi leser i mange ulike situasjoner og kontekster, og for svært ulike formål. De lese-måtene vi tar i bruk når vi skal gjøre informasjonssøk, er vesensforskjellige fra det å lese en lang, sammenhengende fortelling. Videre er det forskjellig på å lese en lang, sammenhengende fortelling – for eksempel en kriminalroman – når vi leser den for å slå i hjel et par ekstra timer på flyplassen, og når vi leser den som en del av forberedelsene til en eksamen.

Formålet med lesingen er altså viktig. For noen av formålene vi typisk har for lesing, er digitale teknologier utmerket – de opplagte er lesing som søk, gjenfinning, håndtering og sortering av informasjon. Digitale teknologier er også utmerket når det gjelder audiovisuelle supplement til og framstillinger av for eksempel fenomener og prosesser i eksempelvis naturfag, eller komplekse regneoppgaver.

For andre formål – typisk lesing av lengre, mer komplekse tekster som kun består av skrift (enten det dreier seg om literære tekster som byr leseren på motstand under lesingen, eller tekster med lange argumentasjonsrekker og et meget høyt abstraksjonsnivå) – vil skjermteknologier være dårligere egnet. Den fysiske permanenten som det trykte mediet gir, fungerer som en støtte under lesingen og gjør det i mange tilfeller enklere både å huske og forstå det man leser. Det at vi enkelt kan se – og i bokstavelig forstand kjenne, når vi leser en trykt bok – hvor langt vi er kommet i for eksempel en roman eller lærebok, “letter trykket” på vår kognitive kapasitet; samspillet mellom hendene og fingrene våre, som holder boka, og den visuelle sansemodaliteten fungerer som en effektiv, kognitiv arbeidsfordeling.

Forskning innen både fenomenologi og nevrovitenskap viser dessuten at vi sanser, forholder oss til og opplever objekter som har en fysisk substans (dvs. som er materielle, håndgripelige, noe vi kan ta og føle på), forskjellig fra fenomener som ikke har en slik fysisk substans – som for eksempel tekst på PC-skjermen eller i e-boka. E-boka er naturligvis en annen teknologi enn PC-en, og grensesnittet og leseopplevelsen er på mange måter nærmere en trykt bok enn en PC. Likevel vil heller aldri e-boka inngi den samme opplevelse av noe fysisk, permanent, noe som står stille og vedvarer i tid og rom: vi kan for eksempel ikke, som vi ofte kan med en trykt bok, peke på omslaget og av det huske at “å ja, det var *der* jeg leste det”. En grunnleggende egenskap ved digitale teknologier er jo nettopp at de kan lagre titusenvis av tekster/bøker. Dette er en fordel i noen sammenhenger, til noen leseformål og i forhold til visse aspekter ved lesing, og en ulempe i forhold til andre aspekter ved lesing som ferdighet og som opplevelse.

Dermed sier det seg selv at det blir misvisende å påstå at den ene teknologien – enten det nå er boka eller PC-en – a priori og generelt er bedre enn den andre, for lesing av alle typer tekster, i alle situasjoner og kontekster, til alle formål. Men ideen om det ultimate “universalmediet” for læring er langt fra ny:

Jeg tror at de levende bildene med nødvendighet kommer til å revolusjonere utdanningssystemet vårt, og at de i løpet av noen få år vil erstatte store deler av, om ikke hele, bruken av lærebøker. Fremtidens utdanning vil bli styrt ved hjelp av filmen, i form av en visualisert utdanning, der det bør være mulig å oppnå hundre prosent

En skjerm styrer vår oppmerksomhet på en annen måte enn en trykt tekst gjør det.

effektivitet. (Buckingham 2007, s. 46.)

Sitatet stammer fra året 1922, og ordene tilhører ikke ukjente Thomas Alva Edison. Selv om filmmidiet utvilsomt har hatt stor innflytelse på utdanningen, og at læring i mange sammenhenger og henseender er “visualisert”, er det vel fortsatt et stykke igjen til Edisons visjon er realisert fullt ut. PC-en og digitale teknologier har allerede i lang tid blitt lansert som det nye universalmidiet. Imidlertid vil jeg hevde at vi vil miste mange vesentlige aspekter ved lesing som ferdighet og opplevelse dersom vi lar digitale teknologier få monopol på lesing. En slik ensretting av lesing, lesere og tekster på den digitale teknologiens premisser vil i mine øyne føre til en gjensidig forflating av alle de tre størrelsene.

Skoleelever leser og forholder seg til et mangfold av ulike teksttyper og sjangrer innenfor en rekke fag, og disse tekstene leser de for mange ulike formål og på mange ulike måter. Som nevnt er det en grunnleggende egenskap ved alle medier og teknologier at de legger bedre til rette for noen lese måter og -formål, og for lesing av noen sjangrer og teksttyper enn andre. Lesing av lengre, potensielt komplekse tekster som krever tid, konsentrasjon og at man følger argumentasjonsrekker i en fastlagt struktur vil, som vi har sett, være et eksempel på type tekster som PC-en er dårligere egnet for enn trykte medier. Lesing av tekster på skjerm krever at man blar eller klikker for å komme videre i teksten, og forskning har vist at dette er aktiviteter som krever mental energi, og som dermed kan virke forstyrrende på lesingen og på tilegnelsen av innholdet. Dette vil da kunne oppleves ekstra forstyrrende dersom det er en krevende og kompleks tekst man leser, fordi

man da i utgangspunktet er mer sårbar for distraksjoner.

Forkjempere for digitale læreverk peker gjerne på at det nettopp *ikke* er meningen at man skal lese lengre tekster på skjerm: tekster og materiale som er tilrettelagt for å leses på skjerm, er gjerne korte og konsise. De forutsetter ikke – eller bør i hvert fall ikke forutsette – at man klarer å følge med på lengre refleksjonsrekker med avansert oppbygning, der den lineære gangen i teksten gjenspeiler en utvikling mot større kompleksitet og nyanserikdom. En slik utvikling, enten det dreier seg om et forløp i en roman eller en framstilling av ulike aspekter ved et komplekst saksforhold, er i betydelig grad basert på at man som leser har tid til og kognitive forutsetninger for å følge en tekst fra en markert slutt. I tillegg forutsetter den at leseren ikke må velge mellom et uvisst antall mulige veier under lesingen, og også selv holde styr på hvor man til enhver tid befinner seg i teksten.

Når tekster tilrettelegges for skjermlesing, må man forsøke å minimalisere den kognitivt krevende konsekvens som lenkestruktur og blaing medfører, samtidig som man må framheve styrkene ved den digitale teknologien. Disse mulighetene som finnes i forbindelse med skjermlesing, først og fremst interaktivitet, umiddelbar og enkel tilgang til enorme mengder informasjon, og muligheter for å gjøre mange ulike ting samtidig, vil ofte stå i klar kontrast til krav om konsentrasjon om en ting (eller tekst) om gangen, og ro og tid til fordypning. En skjerm styrer vår oppmerksomhet på en annen måte enn en trykt teksts side gjør det, og legger beslag på vår kognitive kapasitet på en annen måte enn

når vi forholder oss til en trykt tekst der vi med en gang ser hvor teksten begynner og slutter, hvor lang den er, og hvor i teksten vi er til enhver tid. Når tekstene blir digitale, forsvinner som nevnt slike fysiske støttemarkører. Forskning viser at dette har betydning for både hvor godt man husker en tekst, og også på hvor godt man forstår teksten. Og dette vil – igjen – være særlig aktuelt og viktig når tekstene blir lange og potensielt komplekse.

ER DET Å HOLDE FAST VED DEN TRYKTE BOKA NØDVENDIGVIS ENSBETYDENDE MED Å SNUBLE BAKLENGS INN I FRAMTIDA?

Vi må tilstrebe et mer nyansert blikk på lesing, tekster og teknologier enn det som kjennetegner mye av debatten i – og utenfor – skolen i dag. Dette krever at vi hever blikket fra banaliserende og tilslørende diskusjoner som har en tendens til å ende i lite konstruktive diskusjoner om hvorvidt man er for eller imot bruk av digitale teknologier og læremidler, og (for eksempel) om dataspill virker læringsfremmende eller ikke. Slike tilnærminger tilslører mer enn de tilfører, og har den svært uheldige konsekvens at viktige spørsmål om lesing som prosess og ferdighet forblir ubesvarte. For å kunne belyse slike spørsmål trenger vi flere empiriske studier av lesing i og med ulike teknologier. Digitale og trykte medier har vesensforskjellige affordanser som vil gi seg utslag i hvilke lese måter, leseformål, typer tekster og lesesituasjoner de legger best til rette for. Enkelt sagt: PC-en er god til noe, og dårligere til andre ting. Det samme gjelder papiret. Mer presist, de er gode – og dårlige – til forskjellige ting, og alle disse “tingene” er viktige bestanddeler i den sammensatte ferdigheten og

opplevelsen vi kaller lesing. “Vi må ikke ta papiret fra ungene”, sa en lærer til meg etter et kurs jeg hadde holdt i digital lesing. Det er i mine øyne en betimelig og viktig oppfordring. Og den handler ikke om å snuble baklengs inn i framtida, men om å være i stand til å møte en stadig mer kompleks hverdag med de leseferdigheter som kreves.

Litteratur

Buckingham, D. 2007. Den digitale generasjonen på skolebenken. *[tilt] – mediepedagogisk tidsskrift* (1): 45–64.

Flood, A. 2009. October 26. Philip Roth predicts novel will be minority cult within 25 years. *The Guardian*: <<http://www.guardian.co.uk/books/2009/oct/26/philip-roth-novel-minority-cult>>.

Nyttige referanser for dem som vil lese mer:

Hillesund, T. 2010. Digital reading spaces: How expert readers handle books, the Web and electronic paper. *First Monday* 15(4–5).

Kress, G. 2003. *Literacy in the New Media Age*. New York: Routledge.

Levy, D. M. 2001. *Scrolling forward: Making Sense of Documents in the Digital Age*. New York: Arcade.

Mackey, M. 2002. *Literacies Across Media: Playing the Text*. New York: Routledge/Falmer.

Mangen, A. 2008. Hypertext Fiction Reading: Haptics and Immersion. *Journal of Research in Reading* 31(4): 404–419.

Mangen, A. 2010 (accepted). Point and click: theoretical and phenomenological reflections on the digitization of early childhood education. *Contemporary Issues in Early Childhood* 11(4).

Mangen, A. og I. Buch-Iversen. 2010. Når tekster blir digitale, hva skjer da med leseforståelsen? *Spesialpedagogikk* 75(4): 24–30.

Salomon, G. 1994. *Interaction of Media, Cognition, and Learning: an Exploration of How Symbolic Forms*

Cultivate Mental Skills and Affect Knowledge Acquisition. Hillsdale, NJ: L. Erlbaum Associates.

Strømsø, H. og I. Bråten. 2006. Lesing av web-tekster. *Norsk pedagogisk tidsskrift* 4: 332–344.

Strømsø, H. og I. Bråten. 2007. Forståelse av digitale tekster – nye utfordringer. I: I. Bråten (red.). *Leseforståelse: lesing i kunnskapssamfunnet – teori og praksis* (s. 196–220). Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Wilson, F. R. 1998. *The Hand: How its use Shapes the Brain, Language, and Human Culture*. New York: Pantheon Books.

Wolf, M. 2007. *Proust and the Squid: The Story and Science of the Reading Brain*. New York: HarperCollins.

ANNE MANGEN er førsteamanuensis i lesevitenskap ved Nasjonale senter for leseopplæring og leseforskning (Lesesenteret), Universitet i Stavanger. Hun har doktorgrad i medievitenskap fra NTNU (2006) forsker på hvordan ulike teknologers grensesnitt innvirker på lesing og skriving.

Lærebokas usikre framtid

Etter å ha vært sentral i nærmere 900 år, diskuteres og utfordres nå lærebokas rolle. Min studie viser at i både skolepolitikken og pedagogikken nedprioriteres læreboka til fordel for digitale læringsressurser. Samtidig hegner sterke forlag fortsatt om den tradisjonelle boka – med god hjelp fra lærerne. Til og med forlagenes nysatsing, de digitale fagnettstedene, har klare likhetstrekk med læreboka.¹

AV INGUNN HOLMSTAD HAUKELAND

I denne artikkelen ønsker jeg å synliggjøre lærebokas komplekse og usikre situasjon i dag. Artikkelen tar utgangspunkt i min masteroppgave “Lærebokas usikre framtid. En studie av brytningen mellom lærebok og digitale læringsressurser i skolepolitikken, pedagogikken og forlagene”.

FELTPERSPEKTIV

I masteroppgaven viser jeg hvordan dagens strid om lærebokas rolle i norsk skole kan studeres i et feltanalytisk perspektiv. Jeg har valgt å se skolen som

et sammensatt område hvor det lar seg gjøre å snakke om tre spesialiserte felt: det skolepolitiske feltet, det pedagogiske feltet og produksjonsfeltet til lærebøker – nemlig forlagene. Det er innenfor disse tre feltene jeg undersøker deres forståelse av medier generelt og deres vurdering og omtale av læreboka spesielt. Som hjelp bruker jeg Pierre Bourdieus feltteori og hans begreper.

Ifølge Bourdieus teorier kan man si at ulike felt oppfatter og vurderer lærebokas status og verdi forskjellig fordi forståelsen av mediet vil variere med hvilket felt som undersøkes og feltenes innbyrdes posisjoner. Læreboka har

vært det Bourdieu vil kalle en doxisk forståelse innenfor de tre feltene. Doxa er et felts grunnleggende verdier, holdninger og ideer, og de er selvsagte på feltet (Bourdieu 1991:131). Slik er doxa en forståelse av noe som ikke er blitt diskutert (Slaatta 2002:104).

I dag er derimot tausheten om læreboka opphørt. Ifølge Bourdieu opphører tausheten når det innenfor et felt dukker opp grupper eller produsenter som utfordrer feltets sentrale forestillinger. Dette er de heterodoxe. Utfordreren til læreboka er dukket opp, nemlig de digitale læringsressursene. Min studie viser at bruddet med den doxiske forståelsen